

Prof. **dr hab.** Andrzej Sieradzki
Wydział **Filologii** Polskiej i Klasycznej
Instytut **Filologii** Polskiej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

**RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGRA WOJCIECHA KUSKI
JĘZYKOWO-KULTUROWA KREACJA RODZINY W POWIEŚCIACH
WIESŁAWA MYŚLIWSKIEGO**

Recenzowana praca mieści się w nurcie rozpraw badających sposoby językowej i kulturowej kreacji **świata** przedstawionego w utworze literackim. Obiektem badań czyni Doktorant powieści Wiesława Myśliwskiego, poza ostatnią, *Ucho igielne*, która ukazała się już po zakończeniu prowadzonych w pracy analiz. Warto podkreślić, że jest to pierwsza, tak pełna analiza **twórczości** W. Myśliwskiego prowadzona z językoznawczego i zarazem kulturowego punktu **widzenia**. Acz czynnik kulturowy w analizach poszczególnych powieści jest obecny na **różnych** poziomach, w recenzowanej pracy dominuje zdecydowanie spojrzenie na badany **problem** z punktu widzenia kreacji językowej.

Pan mgr Wojciech Kuska, pozostając na gruncie wybranych do analizy tekstów, **ogranicza** z konieczności pole obserwacji do jednego zagadnienia, mianowicie kreacji rodziny, tym samym czyniąc z niego przedmiot badań w ocenianej rozprawie doktorskiej. **Prowadząc** szczegółowe analizy, Doktorant rekonstruuje techniki kreacji **świata** przedstawionego w poszczególnych powieściach, wskazując wykorzystane, głównie na poziomie **leksyki**, elementy, które są wykładnikami dominant semantycznych w danym **fragmentcie** tekstu, wokół których budowane są określone konceptualizacje. By pokazać daną **jednostkę** językową jako swego rodzaju nośnik określonych wartości znaczeniowych, **dokonyje** swoistej archeologii wyrazu czy zwrotu językowego, próbując w ten sposób dotrzeć do **kulturowo** zdeterminowanych interpretacji **świata** zawartych w poszczególnych **jednostkach** języka. Tym samym włącza się w nurt badań semantyczno-kulturowych **związanych** z problematyką językowego obrazu **świata**. Przy czym, co trzeba podkreślić, JOS nie **stanowi** przedmiotu analizy, jest tylko narzędziem pomocniczym, podobnie jak **przytaczane** często dane kulturowe, do analizy technik kreacyjnych obecnych w badanych **powieściach** W. Myśliwskiego.

Wybór przedmiotu analiz warunkuje określone cele badawcze. Precyzuje je Autor w części **wstępnej** pracy następująco: „Celem [...] pracy będzie [...] próba analizy językowo-

kulturowej kreacji rodziny w powieściach Wiesława Myśliwskiego, której podstawą jest [...] oś syn-ojciec-matka, uzupełniona o postaci istotne dla rodzinnych losów bohaterów w analizowanych powieściach: od braci (np. w *Kamieniu na kamieniu*), przez żonę (*Widnokrąg*) i metaforyczną siostrę (*Traktat o łuskaniu fasoli*) itd. Językowo-kulturowa analiza ich wizerunków zostanie dokonana na materiale z sześciu powieści pisarza [...].” Sposoby kreowania rodziny w poszczególnych powieściach przedstawiane są pośrednio, poprzez analizę kreacji poszczególnych jej członków oraz istniejących między nimi powiązań. Ważnym czynnikiem scalającym jest tło (np. sad), które stanowi istotny czynnik budowania relacji interpersonalnych. Przyjęty przedmiot badań oraz założone cele badawcze motywują wybór odpowiedniej metody badawczej. Niestety, w dość obszernym wstępie zabrakło jasnych deklaracji na ten temat. Autor wspomina tylko, że prowadząc analizy, przyjmuje rozumienie językowej kreacji świata wprowadzone przez E. Skorupską-Raczyńską. Nie ma jednak informacji, dlaczego właśnie takie rozumienie kreacji wykorzystuje w trakcie badań oraz jak to rzutuje na wybór poszczególnych zagadnień w trakcie prowadzonych dalej analiz poszczególnych utworów literackich. Mimo braku jasnej deklaracji, praca pisana jest konsekwentnie, co trzeba podkreślić, według przyjętego wzorca metodologicznego, który zrekonstruować można jednak dopiero na podstawie lektury tekstu.

Jednostką nadrzędną prowadzonych we wskazanym zakresie analiz jest sytuacja obecna w konkretnej powieści. Zostaje ona ogólnie przywołana zawsze w tytule rozdziału. Dalsze szczegółowe już aspekty znajdują swój wyraz w tytułach poszczególnych podrozdziałów. Taki podział i klasyfikacja semantyczna treści pracy tworzy wyrazisty szkielet do szczegółowych już analiz prowadzonych w ramach poszczególnych podrozdziałów. Każdy rozdział kończy się częścią uogólniającą prowadzone wcześniej analizy pod stałą nazwą *Tytułem podsumowania*. Przyjęcie takiej perspektywy uporządkowania analizowanego materiału tworzy też układ recenzowanej pracy, która składa się ze *Wstępu*, oraz sześciu rozdziałów poświęconych analizie sposobów kreowania rodziny w badanych powieściach. Całość zamykają: rozdział podsumowujący (*Tytułem zakończenia*), bardzo bogata *Bibliografia*, licząca 238 prac z zakresu kulturoznawstwa, literaturoznawstwa i językoznawstwa oraz *Aneks*, w którym Doktorant przedstawia biografię W. Myśliwskiego.

Wspomniane wyżej tytuły rozdziałów (np. *Rodzinne uczucia naznaczone stereotypem*, *Marzenie pasterza o rodzinnym dobrobycie*, *Rodzina naznaczona traumą* etc.) i podrozdziałów (te zawsze utworzone z odpowiedniego cytatu z powieści, i dopełnienia jednowyrazowego pochodzącego od Autora recenzowanej pracy, np. *Może nigdy nie byłem naprawdę. Sad*, *Małe niepozorne chłopię. Jakub*, *Nie mógł znieść, kiedy matka płakała*.

Rodzice etc.) przywołują sytuacje pojęciowe, które stanowią uogólnione reprezentacje treści modelowanych w poszczególnych powieściach. Prowadzone w pracy analizy językowe pokazują sposób konstruowania (kreowania) tych sytuacji poprzez przywołanie sytuacji prototypowych, wyrażanych przez jednostki języka ogólnego. Techniki kreacji bada Autor na różnych poziomach, głównie poprzez analizę jednostek leksykalnych, traktowanych jako wykładniki kulturowo zdeterminowanej interpretacji świata. Te kulturowo zdeterminowane wartości semantyczne, istotne w konstruowaniu fragmentu świata przedstawionego, wydobywa Doktorant na różne sposoby. Bodajże najprostszy z nich to sięgnięcie do etymologii wyrazu. Przedstawia je Autor w oparciu o dostępne słowniki etymologiczne języka polskiego. Znaczenia etymologiczne stanowią najczęściej wstęp do dalszych etapów analizy danej jednostki leksykalnej, ujmowanej zazwyczaj jako element rozbudowanej siatki radiacyjnej. Taka analiza umożliwia prześledzenie narastania poszczególnych znaczeń danej jednostki oraz pokazania jak i czy elementy znaczeniowe tworzące siatkę aktualizują się w trakcie konstruowania danej sytuacji świata przedstawionego powieści. Zmiany znaczeniowe jednostki leksykalnej analizuje mgr W. Kuska począwszy od danych zawartych w słowniku Lindego. Jest to wystarczający przedział czasowy do pokazania zmian semantyki danego wyrazu, niekoniecznie zgodnej w pełni ze stanem we współczesnym języku polskim. W kontekście prowadzonych na tym polu analiz nie bardzo ma natomiast sens rekonstrukcja, na podstawie słowników etymologicznych, gniazd słowotwórczych poszczególnych wyrazów podstawowych. Tego typu badania, acz ciekawe same w sobie, niczego nie wnoszą do prowadzonych w pracy analiz. Przy tej okazji trzeba też wspomnieć, że żadnej wartości dla interpretacji tekstu nie mają przytaczane w pracy etymologie imion *Jakub* i *Szymon*.

W powieściach W. Myśliwskiego nie ma słów zbędnych. Autor prowadzi z czytelnikiem swoistą grę, w której trudno oczekiwać rozstrzygnięć. Ważna jest sama wędrówka i odczytywanie znaków. To odczytywanie znaków odbywa się w odbiorze dzieła literackiego przede wszystkim poprzez zidentyfikowanie słów-symboli: zarówno tych, wokół których budowana jest semantyka całości, jak i tych, które służą do konstruowania sensów poszczególnych fragmentów dzieła literackiego. Rozumiejąc doskonale tę cechę pisarstwa Myśliwskiego, Autor recenzowanej pracy z niezwykłą dociekliwością śledzi techniki kreacji semantycznej także na poziomie owych wyrazów-symboli. Opisuje ich funkcjonowanie zarówno w szerszych partiach tekstu, jak i na poziomie budowania poszczególnych scen. Podaje nie tylko sens symboliczny danej jednostki w języku współczesnym, ale dodatkowo pokazuje zakorzenienie związanej z danym słowem symboliki. Wskazuje tu odniesienia tak do ogólnie pojętej kultury europejskiej, jak i do sytuacji bardziej szczegółowych. W tym

ostatnim przypadku identyfikuje genezę symboliki związanej z danym słowem z kulturą prasłowiańską, ogólnosłowiańską, czy polską kulturą ludową. Przywołuje też Doktorant genezę biblijną wielu jednostek leksykalnych, tak prostych, jak i formalnie rozbudowanych. Wyodrębnia w ten sposób zarówno pojedyncze wyrazy-symbole, jak i całe grupy semantyczne, charakterystyczne dla omawianych w pracy powieści. Przykładowo można tu wskazać chociażby na szereg wyrazów związanych z ogólnie pojętym przejściem (w tym ze śmiercią), czy symboliką kolorów. Zidentyfikowane na gruncie leksyki znaczenia symboliczne są w pracy szczegółowo uzasadniane poprzez odwołania do literatury z zakresu badań kulturoznawczych. Szkoda, że w tym zakresie badawczym brakuje w pracy odwołań do słowników gwarowych i prac z zakresu etnolingwistyki. Ten niewielki w skali prowadzonych badań brak należałoby w przypadku druku rozprawy uzupełnić.

Wyrazy w powieściach W. Myśliwskiego mają specyficzne odniesienia nie tylko ze względu na ich wartość symboliczną, ale także z uwagi na to, że są eksponentami szczególnie rozumianych pojęć. Związane jest to bezpośrednio z tym, że narrator opowiadając o świecie, równocześnie należy do tego świata, a tym samym przekazuje uwarunkowane przez kulturę ludową konceptualizacje wielu pojęć. Zidentyfikowanie owych konceptualizacji jest jednym z celów prowadzonych w recenzowanej pracy analiz. Wydobywa je Autor poprzez badanie związanych z nimi wyrażen odnoszących się do społecznie warunkowanej wiedzy, przekonań, mitów etc. Wszędzie tam, gdzie to możliwe sięga też do jednostek powtarzalnych, kliszowanych, takich jak np. przysłowia. Utrwalone w języku jednostki stanowią dodatkowe wsparcie dla wyodrębnionych na podstawie analizy tekstu powieści sposobów konceptualizacji danego obiektu. Szczegółowe badania tych zagadnień prowadzone w pracy pozwoliły ustalić specyficzne, związane z kulturą wiejską, pojęcia, np. konceptualizacja Boga, świętego, chleba itp. Prowadząc tego typu analizy wykorzystuje mgr W. Kuska metody wypracowane na gruncie językowego obrazu świata, szczególnie te, które obecne są w pracach językoznawczych ośrodka gorzowskiego i szczecińskiego. Do metod wypracowanych na gruncie JOS sięga również, gdy rekonstruuje sposób kreacji poszczególnych postaci tworzących rodzinę oraz wiążące je relacje.

Poprzez wskazane wyżej analizy jednostek leksykalnych udało się Doktorantowi pokazać to, co dla pisarstwa W. Myśliwskiego charakterystyczne, mianowicie że zwykle zdawałoby się słowa nacechowane są u niego znaczeniami filozoficznymi i symbolicznymi, że niosą w sobie określoną ideę.

Badając kreacyjne techniki pisarza w zakreślonym w pracy zakresie wiele uwagi poświęca również mgr W. Kuska sposobom budowania metafory. Jest to o tyle istotne, że

myślenie metaforą jest jedną z cech wyróżniających pisarstwo W. Myśliwskiego. Wnikliwe analizy materiału prowadzone w recenzowanej pracy pozwoliły ustalić, że obecne w tekstach metafory zakorzenione są zawsze głęboko w kulturze chłopskiej, tym samym w domenie docelowej przyjmują właściwy dla tej kultury sposób ujmowania określonych obiektów rzeczywistości czy pojęć. Nigdy nie są to metafory właściwe językowi ogólnemu, którym przydaje się tylko językowy sztafaż gwarowy, jak miało to miejsce np. w twórczości W. Reymonta (zob. np. metafora SŁOŃCE TO WIELKIE PTASZYSKO, s. 132). Prowadzone w pracy analizy umożliwiają pełną identyfikację wartości semantycznych związanych z daną metaforą i powiązanie ich z technikami kreacji semantyki świata przedstawionego utworu.

Materiał językowy jest w badanej pracy nie tylko przedmiotem zainteresowania ze względu na jego zdolności ewokowania określonych wartości motywowanych kulturowo, budujących warstwę semantyczną dzieła literackiego, ale też jako wykładnik określonych konceptualizacji i element warstwy stylistycznej utworu. Prowadząc badania na tym poziomie, pokazuje Doktorant sposoby wykorzystania w poszczególnych powieściach możliwości językowych do wyrażania określonych wartości semantycznych.

Na zakończenie, z recenzenckiego obowiązku, jeszcze trzy uwagi o charakterze dyskusyjnym.

1. Wspomniałem wyżej, że nic do zrozumienia sposobów kreowania semantyki utworu nie wnoszą etymologie imion *Szymon* i *Jakub*. Wiązanie pierwszego z nich z *Szymonem Piotrem*, a przez niego ze znaczeniem 'skała' i dalej odnoszenie go z budowanym grobowcem jest nadinterpretacją semantyczną. Taki sam charakter ma próba zestawiania etymologicznego znaczenia imienia *Jakub* z *Dobrym Pasterzem* i potem odniesienie tego do pasterza, zajęcia wykonywanego przez narratora.

2. Nadinterpretacją, moim zdaniem, jest też łączenie sceny jedzenia jabłka w czasie wesela ze zwyczajami starożytnymi czy notowanymi na obszarze Niemiec.

2. Na stronie 198 przedstawia Doktorant szczegółowy, zaczerpnięty z literatury naukowej, opis rytuałów pogrzebowych. Brak niestety powiązań tego opisu z realiami rekonstruowanymi z powieści *Widnokrąg*.

Konkluzja. Rozprawa mgra Wojciecha Kuski łączy cechy monografii analityczno – materiałowej z walorami syntetycznymi. Jest pierwszą na gruncie językoznawstwa polskiego tak obszerną pracą pokazującą wszechstronnie techniki kreacyjne W. Myśliwskiego. Doktorant analizuje wprawdzie tylko te techniki, które związane są z przyjętym przedmiotem badań, ogrom przebadanego materiału pozwala jednak założyć bez ryzyka popełnienia błędu, że są one w ogóle charakterystyczne dla twórczości badanego pisarza.

Osiągnięte wyniki dowodzą trafności wyboru metody analizy i opracowania materiału językowego. Autor recenzowanej monografii w pełni zrealizował postawiony na wstępie cel pracy: wyodrębnił obecne na różnych poziomach elementy służące do budowania tak struktury semantycznej utworów, jak i kształtowania jego warstwy stylistycznej. Pokazał również z językoznawczego punktu widzenia sposób kreowania rodziny, widzianej poprzez poszczególnych jej członków i łączących ich relacji. Szczegółowo scharakteryzował też elementy, które w sposób symboliczny przywołują istotne dla kreacji rodziny relacje (np. sad jako obraz miłości ojcowsko - synowskiej) Osiągnął też drugi, poboczny cel: pokazał znaczenie ukształtowania stylistycznego dzieła dla prowadzonych w pracy badań. Wskazane powyżej kwestie dyskusyjne i nieliczne błędne rozstrzygnięcia nie obniżają w sposób zasadniczy wartości recenzowanej pracy. Błędy są nie do uniknięcia przy analizie tak obszernego materiału, jaki bada Doktorant w recenzowanej rozprawie, szczególnie gdy, zgodnie z wymogami materii, analizuje się ją z tak szerokiej perspektywy badawczej, jaką przyjął w recenzowanej pracy. Nawet jeśli niektóre proponowane rozwiązania mogą wydać się dyskusyjne czy są błędne, na co wskazywałem wyżej, praca może być inspiracją dla przyszłych badaczy tekstów literackich prowadzonych na gruncie językoznawczym. Jak podkreślałem, analizy są rzetelne, a wypływające z nich wnioski wspierane ustaleniami zawartymi w literaturze z zakresu kulturoznawstwa. Ten interdyscyplinarny charakter rozprawy jest jeszcze jednym z jej atutów, na który trzeba zwrócić uwagę.

Po wprowadzeniu poprawek i przeredagowaniu rozprawa powinna zostać wydrukowana.

Przedstawiona wyżej ocena upoważnia do stwierdzenia, że recenzowana praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgra Wojciecha Kuski do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 6 VIII 2019 r.

